

Čtenářská gramotnost - funkční gramotnost - Astronomie bez dalekohledu

PhDr. Kamila Balharová - ZŠ Tábořská, Praha

Anotace:

Příspěvek se zabývá pojmem gramotnosti a jeho vývojem po současnou funkční gramotnost a její rozvoj u žáků s dyslexií na 2. stupni základní školy. Představuje populárně naučnou knihu Astronomie bez dalekohledu, která se snaží dokázat, že práce s odbornou knihou může být zábavná. Typografií i cvičeními se snaží podporovat a rozvíjet čtenářskou gramotnost u žáků s dyslexií.

Klíčová slova: analfabet, gramotnost, funkční gramotnost, typografie, dyslexie, 2. stupeň základní školy

Annotation:

This paper deals with the concept of literacy and its development up to the contemporary functional literacy and its promotion at pupils with dyslexia at primary school. It presents a nonfiction book Astronomy without a telescope, which is trying to prove that working with a book about science can be fun. It supports and develops literacy of students with dyslexia through exercises and customized typography.

Key words: illiterate person, literacy, functional literacy, typography, dyslexia, primary school

Pokud se podíváme do historie, zjistíme, že na počátku byla gramotnost výhodou, určitou výsadou některých vrstev obyvatelstva. Umožňovala něco, co ostatní nemohli. Pokud král neuměl číst a psát, neobešel se bez písaře a byl zcela odkázán na jeho služby, pokud se chtěl domlouvat psaným slovem na dálku. Být gramotný se postupně stávalo normou a gramotný člověk v gramotné společnosti začal být jen jedním z mnoha. Ale tím narůstala i nevýhoda negramotnosti v takovémto prostředí.

V současném světě 21. století má asi většina z nás **představu, že analfabeti - jedinci, kteří v rodném jazyce nedokáží číst, psát a počítat - s nástupem povinné školní docházky téměř vymizeli** nebo že tento problém týká pouze rozvojových zemí. Nicméně i **pojmy analfabet, gramotnost a negramotnost se vyvíjejí**. To, co platilo v minulosti, nemusí platit dnes.

UNESCO považuje boj s negramotností za jeden ze svých hlavních úkolů. Definice analfabeta z roku 1978, kterou revidovali její experti zní: „Funkčním analfabetem je člověk, který se nemůže podílet na všech těch činnostech vyžadujících schopnost číst a psát, jež jsou nutné k efektivnímu fungování jeho skupiny a komunity, a také nemůže sám používat čtení, psaní, počítání pro rozvoj svůj vlastní a své společnosti.“¹ V této definici již rozšiřují a zpřesňují definici z roku 1958, kdy se hovořilo o negramotném člověku tehdy, když „není schopen přečíst, napsat a pochopit krátký a jednoduchý text týkající se jeho každodenního života“.² V roce 1958 hovoříme pouze o negramotném člověku. O dvacet let později se již setkáváme s pojmem funkční negramotnost – funkční analfabet. (Duffková 2000).

Funkčně negramotná osoba může tedy umět číst a psát, ale není schopná číst nebo psát v dostatečné míře na to, aby se vyrovnala s každodenními požadavky života ve společnosti, ve které žije. **Funkční gramotnost** tedy **souvisí také se schopností porozumět textu na určité úrovni** a v souvislosti s využíváním informačních technologií ve společnosti **se začíná spojovat i s těmito technologiemi**. Protože může být překážkou pro pracovní a společenské uplatnění, je vhodné jí věnovat zvýšenou pozornost.

Můžeme se setkat i s pojmem **zpětná negramotnost** – u člověka, který se naučí číst a psát, se postupem času tyto dovednosti zhoršují, nebo se dokonce ztrácejí, protože nemá důvod, podmínky či příležitost si je upevňovat. S tímto jevem se můžeme zřejmě setkat i u nás. Tonarová (2010) uveřejnila v článku nazvaném Písmenka znají, ale text nechápou informace o tom, jak to vypadá u nás na Mostecku. Píše: „ V regionu je navzdory povinné školní docházce nejméně stovka negramotných uchazečů o zaměstnání a kolem 1 200 lidí trpí tzv. funkční negramotností, tedy umí trochu číst, ale nepochopí smysl textu.“³

Petrusová (2013) uvádí, že **zjištění Rady EU z roku 2009 o gramotnosti je alarmující**. Ta ve svých závěrech stanovuje cíl snížit do roku 2020 podíl žáků s problémy v základních dovednostech na 15 %. Gramotnost vymezuje jako kompetence čtení a psaní, které napomáhají porozumění různým formám informací, jejich používání a kritickému posouzení, a to včetně psaných, tištěných, elektronických textů a obrázků. Zpráva konstatuje, že ve většině evropských zemí úroveň gramotnosti stagnuje a **každý pátý z patnáctiletých nedosahuje z hlediska gramotnosti adekvátní úrovně**.

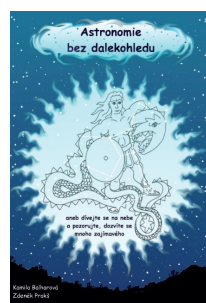
¹ *Records of the General Conference, Twentieth Session, Paris, 24 October - 28 November 1978, vol 1: Resolutions, Annex I. UNESCO, Paris 1979, 18.*

² *Records of the General Conference, Tenth Session - Paris 1958, resolutions. UNESCO, Paris 1959, 93.*

³ TONAROVÁ, Š. *Nejméně stovka uchazečů o práci na Mostecku neumí číst a psát*. [online]. [cit. 2014-01-12]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kariera/220382-nejmene-stovka-uchazecu-o-praci-na-mostecku-neumi-cist-a-psat.html>.

V České republice se věnuje z hlediska funkční gramotnosti velká pozornost žákům s dyslexií. Náprava a podpora je zaměřena hlavně na 1. stupeň základní školy. Čím dál více učitelů i odborníků dokáže těmto dětem pomáhat, máme dostatek materiálů. S přibývajícím věkem žáků klesá ale množství materiálů, které se zaměřují na podporu rozvoje gramotnosti a jsou **určeny či přizpůsobeny pro jejich věkovou kategorii. Ke čtenářské gramotnosti v tomto věku také přistupuje literární gramotnost, dokumentová gramotnost** (gramotnost, která obsahuje schopnost vyhledat a využít přesně definovanou informaci i někde jinde než v daném textu) **a numerická gramotnost.** **Na rozvoj gramotnosti u žáků s dyslexií na 2. stupni základní školy je zaměřena populárně naučná kniha Astronomie bez dalekohledu.**

Čtenáři se v knize mohou dozvědět spoustu informací o astronomii - o hvězdách a dalších nebeských tělesech, která jsou vidět pouhým okem v noci a některá i ve dne, jak se pohybují a proč to tak je.

Obr. 1. Obálka knihy Astronomie bez dalekohledu.

V knize najdou hned tři typy písma. Texty jsou psány Arialem, úkoly a jejich řešení Comic Sansem a báje k jednotlivým souhvězdím Calibri. Je to proto, aby kniha byla **přehlednější** a aby se v ní lépe vyznali. Je vhodné čtenáře vést k tomu, aby si všimli, kterým typem písma se jim nejlépe čte. Všechny počítačové texty si pak mohou upravovat podle této vlastní volby a čtení si tím zjednodušit. Pro rozvoj čtenářské gramotnosti a následně i pro funkční gramotnost je typografie důležitá, i když se na ní ve výuce zapomíná. Výzkumy ukazují na to, že například velikost písma ovlivňuje porozumění textu nejen u žáků na 1. stupni základní školy, ale i v pozdějším věku. Pro snadnější orientaci a také pro lepší čtení jsou v textu vyznačena některá slova tučným písmem.

U jedinců s dyslexií **hraje často roli i barva pozadí.** Každý preferuje jinou, je tedy dobré si těchto věcí všimnout a čtení si zpříjemnit, jak to jen jde. Mnohem více možností nabízí internet nebo obecně texty v počítači, neboť je možno si je v mnoha případech upravit podle vlastních potřeb. I v tištěných materiálech je ale možné některé z těchto pravidel dodržovat, či se jim alespoň přiblížit. **Pro usnadnění čtení a jeho následné pochopení jsou doporučována následující přizpůsobení.** Jsou vhodná jak pro jedince s dyslexií, tak obecně pro slabší čtenáře.

1. Velká písmena (12 - 14 point) a použití bezpatkového písma Comic Sans, Arial.
2. Řádkování 1,5.
3. Nepodtrhávat, nepoužívat kurzívu.
4. Důležitá slova pro pochopení vyznačit tučně.
5. Přehlednost a jednoduchá orientace.
6. Nastavit k výběru několik možností kontrastu barevného pozadí a barvy písma. Využít tmavé písmo na světlém, ale ne bílém pozadí.
7. Ne příliš mnoho možností na výběr.
8. Místo čtení použít možnost nechat si text přečíst. Toto lze používat při vyhledávání informací na internetu, například instalací doplňku webového prohlížeče Mozilla Firefox s názvem Babelbar.

V knize Astronomie bez dalekohledu je dodrženo prvních pět bodů. Přehlednost a jednoduchá orientace je v knize nastavena tím, že **každá kapitola má přesně stanovenou koncepci, která se pak opakuje v celé knize**. První dvě stránky se věnují odbornému textu a jeho porozumění.

1. Noční obloha

Co všechno vlastně můžete vidět, když se podíváte na oblohu? Slunce, Měsíc a v noci spoustu malých svítících teček. Většina z těch teček jsou hvězdy nebo skupiny hvězd. A jen sedm z nich jsou planety, bez dalekohledu jich ovšem můžete vidět jen pět, výjimečně šest.

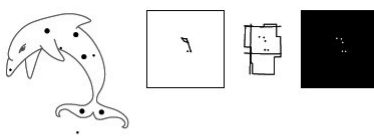
Přemýšlej:

1a) Planet je osm. Proč se v textu píše: „...jen sedm z nich jsou planety“? (22)

Obr. 2 a 3. Ukázka textu a úkolu na jeho porozumění psaná Arialem a Comic Sansem.

Na dalších dvou stranách jsou informace o souhvězdích. **Aby se souhvězdí lépe pamatovala, je každé doplněné obrázkem a zkrácenou verzí báje**, ve které se čtenáři dozvědí, odkud se podle ní souhvězdí na nebe dostalo.

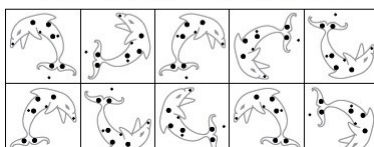
DELFIN

Byli zasvěcen Poseidónovi. Podle jedné z bájí mu pomohl vypátrat Amfitritu, dceru mořského boha Nérea. Byla to jedna z nejkrásnějších mořských bohyní a Poseidón se do ní zamiloval. Amfitrita se ale bála za Poseidóna provdat, proto uprchla a skrýla se u obra Atlanta. Delfin jí však vypátral a přivedl ke svému pánovi, který se s ní pak oženil. Stala se tak jeho spoluvládkyní a porodila mu syna Tritóna.

Delfin je malé souhvězdí složené z několika nepřilís jasných hvězd. Jeho tvar se ale dobře pamatuje, protože jsou blízko sebe, mají podobnou jasnost i vzdálenosti mezi sebou. Najdete ho blízko souhvězdí Orla.

3c) Nad každého delfína napiš směr otáčení. Otáčí se doleva nebo doprava? (37)

Obr. 4 a 5. Ukázky stránek věnovaných souhvězdí a úkolům, které doplňují text.

Kromě těchto informací je kniha doplněna o mnoho **her, otázek a úkolů**, které souvisejí s obsahem kapitol a procvičí, zda čtenáři **textu porozuměli**.

Na konci knihy najdou **slovníček odborných výrazů s jejich vysvětlením, katalog všech popisovaných souhvězdí i s jejich obrázky a rejstřík pojmů**, který nemůže chybět v žádné odborné publikaci.

Slovníček

afélium	odsluní, když je těleso na své protáhlé dráze nejdál od Slunce
asterismus	skupina hvězd nápadného tvaru, jiná než souhvězdí, vhodná pro orientaci na obloze
asteroidy	menší tělesa (kromě planet a jejich měsíců), která krouží kolem Slunce

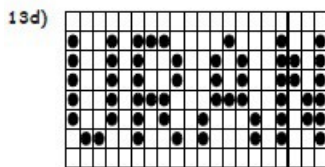
Rejstřík

Rejstřík obsahuje astronomické a některé související nejsou výskyty v zadáních a řešeních úkolů. U pojmů <ast.> – asterismus <hv.> <pl.> – planeta nebo trpasličí planeta <s.> – Každý výskyt pojmu je vyznačen číslem strany. Tučné výskyty. Ilustrace související s pojmem najdete na str

- A**
 afélium, odsluní 64, 91
 Aldebaran <hv.> 78, 95
 Almagest 58, 82
 Altair <hv.> 10, 18, 95, 95
 Andromeda <s.> 30, 30, 34, 35, 38, 77, 94, 94
 Arcturus [Arkturus] <hv.> 54, 95, 95
 asterismus 63, 74, 91, 94, 95
 asteroid, planetka 68, 91, 93
 astrolog 5, 24, 91
 astronom 5, 8, 32, 40, 68, 76, 77, 86, 91

Obr. 6 a 7. Ukázky slovníčku a restříku odborných termínů obsažených v knize.

Kniha je **doplněna** správným **řešením** úkolů. Ta úmyslně nejsou uvedena samostatně na konci knihy, jak to často bývá, ale jsou rozeseta po celé knize. Je to proto, aby si čtenáři procvičili orientaci a vyhledávání v textu. **Číslo strany, na které lze řešení najít, je uvedeno v závorce za konkrétním úkolem.** Aby ale řešení nerušilo při čtení vlastní knihy, je psáno menším typem písma. Při řešení některých úkolů mohou pomoci obrázky všech souhvězdí, které jsou mimo jiné všechny pohromadě na konci knihy.

Obr. 8. Ukázka grafického vyřešení úkolu.

Závěr

Kniha:

- pracuje s krátkými, ale přitom odbornými texty
- dokazuje, že práce s odborným textem může být zábavná
- procvičuje zrakové vnímání, sluchové vnímání, paměť a pozornost při práci s textem
- vzhledem k úpravě a krátkým textům je vhodná pro starší žáky s dyslexií nebo poruchou pozornosti

Jedním z cílů, proč byla tato kniha vydána, je právě podpora funkční gramotnosti. Práce s knížkou totiž vyžaduje nejen přečtení textů, ale i zamyšlení se nad nimi. Mnoho úkolů v ní je zaměřeno na podporu dovednosti vyhledávání informací v textu, práce s ním, a především logického uvažování, domýšlení a představivosti.

Literatura

BALHAROVÁ, K., PROKŠ, Z. *Astronomie bez dalekohledu*. Praha: Dyscentrum, 2013. ISBN 978-80-87581-01-8.

DUFFKOVÁ, J. Mnohovýznamovost ne/gramotných (Svět plný negramotných). In *Společenské procesy a jejich aktéři*. Acta Un.Car., Phil.et hist., Studia Sociologica XII.

AUC, Phil.et hist., Praha: Karolinum 2000; s. 69-87

PETRUSOVÁ, N. *Funkční gramotnost - problém moderní doby?* [online]. [cit. 2014-01-12].

Dostupné z: <http://www.branaprovenkov.cz/precetli-jsme/153-funkcni-gramotnost-problem-moderni-doby>

Records of the General Conference, Twentieth Session, Paris, 24 October - 28 November 1978, vol 1: *Resolutions, Annex I*. UNESCO, Paris 1979, s.18.

Records of the General Conference, Tenth Session - Paris 1958, *Resolutions*. UNESCO, Paris 1959, s. 93.

TONAROVÁ, Š. *Nejméně stovka uchazečů o práci na Mostecku neumí číst a psát*. [online]. [cit. 2014-01-12]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kariera/220382-nejmene-stovka-uchazecu-o-praci-na-mostecku-neumi-cist-a-psat.html>.